

UPPSALA
UNIVERSITET

UPPSALA UNIVERSITET

Teologiska institutionen

Religionshistoria C2, 15 hp

HT 2015

Handledare: Gabriella Gustafsson

Adam av Bremens tempelskildring – myt eller verklighet?

En undersökning av Adam av Bremens påstående om ett tempel i Uppsala och dess relation till det arkeologiska materialet

Malin Rönngren

941128

malin.ronngren@gmail.com

Abstract

In the fourth book in the extensive work of the Christian scholar Adam of Bremen, the temple of Uppsala is described along with the heathen's rituals and practices. Adam of Bremen is the main source of the Swedish history during the late Viking era to the early Middle Ages, and that's why his fourth book is still interesting for us to analyze over and over again. This essay deals with Adam of Bremen's notations of the temple and the possibility of an existing temple, like the one in Adams descriptions. With earlier research and the archaeological material as starting point I've examined the probability of the existence of Adam of Bremen's temple and if so, where in Old Uppsala it would have been built.

In my study I also go through some of the previous studies about Adam's temple and discuss different theories. The essay then continues with a discussion on more contemporary material in order to examine whether it is possible to say anything new about the temple. I've used content analysis to extract the key notions in the text in order to apply them on the archaeological material to see if they confirm each other. A historical critical method helped with the source criticism, since Adam's *Gesta Hammaburgensis* is almost 1000 years old.

The first part of the essay is a historical flashback from the research of the 20th century, where relevant material is discussed. The second part focuses on the material from the excavations *Gamla Uppsala – framväxten av ett mytiskt centrum*. In the early studies Adam's *Gesta* was considered genuine and indisputable and so was the belief of the existence of the temple. Later it became obvious that Adam hadn't experienced what he'd described, and many recent researchers chose to believe that part of the book is exaggerative, and that the temple was really just a hall.

I've been able to see that not much of the old or the more recent material supports the thought of an independent temple building, and I agree with the researchers which suggest that the closest we'll come to finding a temple is the multifunctional hall buildings. There are some interesting discoveries from the excavations regarding rituals in Old Uppsala. The ritual objects that were found were tied to several significant locations in the area, not to a specific building. The high-quality discoveries were linked to the royal estate plateaus (Kungsgårdsplåtåerna) and it's likely that the cult had been controlled by the conductive layer in society, which had its abode there.

Keywords: Temple, Adam of Bremen, Old Uppsala, history of religions, archaeology

Innehållsförteckning

1. Inledningskapitel	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte och frågeställning	5
1.3 Metod och material	5
1.4 Forskningsöversikt och teori	7
1.5 Begrepp och avgränsningar	10
2. Undersökning av templet	11
2.1 Bakgrund och Adams källor	11
2.1.1 Arkeologi - då	13
2.2 Undersökning	15
2.2.1 Templet och kyrkan	15
2.2.2 Runstensteorin och gravar	16
2.2.3 Tolkning av texten - ord och mytologi	17
2.2.4 Kungsgårdskomplexet	18
2.2.5 Monumental plats med rituella fynd	21
3. Slutsatser	25
4. Litteraturförteckning	27
5. Bilagor	31

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Sedan Adam av Bremens historia om Hamburgstiftet skrevs har texten hunnit vridas och vändas på många gånger. Adams syfte och textens autenticitet har varit omdiskuterad, speciellt Adams färgstarka skildringar av det han kallade *Ubsola* och det fantastiska templet som skulle ha stått i orten. För att samla all nödvändig information till sin bok besökte Adam av Bremen under en period den danske kungen Sven Estridsen, som regerade mellan 1047-1076, under en period. Vi vet alltså att Adams skildring inte bygger på något han själv sett. Däremot hade Sven Estridsen, enligt religionsprofessor Olof Sundqvist, stor kunskap om svenska förhållanden under Adams tid, inte bara om kristendomen utan troligen även om den förkristna kulturen.¹ Något som är problematiskt i undersökningar av Adams text är frågan om tillförlitlighet i hans beskrivningar av det mytomspunna templet i den fjärde boken *Beskrivning av öarna i Norden i Gesta Hammaburgensis*, en beskrivning av ärkestiftet Hamburg-Bremens historia. Vi inte vet hur mycket Adam har förskönat, överdrivit eller hittat på, eller hur mycket Adams källor har frångått sanningen för att försöka imponera på honom.

”Adams skrift, som förelåg i sin helhet i svensk översättning först 1984, är utan tvekan en av de viktigare källorna till den svenska historieskrivningen.”² Magnus Alkarp beskriver ändå hur skriften blivit en av de viktigaste för att förstå Sverige på 1000-talet.

Adams *Gesta* blev klar 1075-76 och har haft stor inverkan på synen på det forna Sverige, men är samtidigt en av de mer svårhanterliga texterna på grund av dess ålder.³

Forskare har försökt att rekonstruera det guldklädda, mytomspunna templet vilket är fokus för min uppsats och det har skapats en hel del hypoteser och skilda åsikter kring dess existens. Somliga forskare förmodar att Adams beskrivning var inspirerad av Gamla Testamentets skildring av Salomos tempel, eftersom han var kristen. Andra menar att den kan vara påverkad av västslaviska tempelbyggnader, och vissa att den endast är ett verk av en mans fantasi.⁴

I Gamla Uppsala har det hittats betydande hantverksmiljöer, elitgravar, gravfält och omfattande bebyggelse från olika tidsperioder.⁵ Och bland dessa byggnader, detta centrum,

¹ Sundqvist, O. 2013, s. 75.

² Alkarp, Magnus. 1997, s. 155.

³ Hultgård, A. 1997, s. 9-10.

⁴ Gräslund, A.S. 1997, s. 102.

⁵ Frölund, P., Göthberg, H. 2013, s. 33.

har det möjligen stått ett tempel, klätt i guld, omgiven av höga kullar. Tanken har lockat många att söka efter bevis för dess existens, för att förstå vår historia och förstå källan som historien baseras på.

1. 2 Syfte och frågeställning

Ändamålet med min uppsats är huvudsakligen att presentera tolkningar och fakta, att förstå och samla hypoteser och åsikter kring templet samt undersöka detta i relation till arkeologiskt material. Min studie avser att tydliggöra vad vi i praktiken kan tro oss veta om Adam av Bremens tempel i Gamla Uppsala och om det arkeologiska materialet talar för existensen av ett tempel. Uppsatsens syfte är alltså att ge en komprimerad översikt och redogöra för synen på det mytomspunna templet i Gamla Uppsala samt undersöka Adams text i relation till det samtida arkeologiska materialet.

Utifrån mitt syfte formar jag frågeställningarna:

- Vad kan vi veta om existensen av ett tempel som Adam av Bremen beskriver det i Gamla Uppsala utifrån hans text?
- Vad talar för existensen av ett tempel som Adam av Bremen beskriver det i Gamla Uppsala utifrån det arkeologiska materialet?

För att svara på denna fråga kommer jag undersöka vad de konkreta fynden som gjorts i Gamla Uppsala säger, samt tidigare forskning och undersökningar om templet.

1. 3 Metod och material

En översättning av Adam av Bremens fjärde bok har agerat källmaterial till min undersökning. Eftersom det är en översättning kan en del detaljer och ord ibland ha fått olika betydelse och gett varierande detaljer, vilket jag kommer in på längre fram i min undersökning.

Utöver källskriften har jag använt mig av samlingsverk av artiklar, där *Gamla Uppsala i ny belysning* (2013) samt *Uppsalakulten och Adam av Bremen* (1997) varit handböcker som jag främst haft nytta av. Det arkeologiska materialet är hämtat från utgrävningsprojektet

Uppsala – framväxten av ett mytiskt centrum samt böcker och avhandlingar.

Jag har försökt hålla ett fokus på vart templet antas ha stått, dess funktion och hur det påstådda templet har tolkats i tidigare forskning. För att besvara frågeställningen har jag valt material med dessa frågor i åtanke.

Adam av Bremen är, som tidigare nämnt, en källa vars tillförlitlighet ofta diskuteras. De historiska förloppen är svårare att fastställa, men genom att arkeologiskt studera till exempel Adam av Bremens påståenden om Gamla Uppsala går det än idag att komma med nya insikter och finna information på vetenskaplig väg som berättar hur Gamla Uppsala såg ut för nästan 1000 år sedan.

Begreppet historisk källkritik är centralt i försök att utvinna ny kunskap ur gamla texter. Historisk källkritik är en metod för att kritiskt granska och analysera källan samtidigt som en medvetenhet om författarens bakgrund, motiv och kontext upprätthålls.⁶ Då min undersökning baserar sig på en nästan 1000 år gammal källa är det viktigt att granska Adams bok med kritiska ögon. Även om vissa delar av texten är tvivelaktiga vid en första eller andra anblick behöver det likväl inte betyda att texten inte är användbar.

Många försök att dra slutsatser endast utifrån Adams text har varit fruktlösa. Vi befinner oss i andra sociala strukturer än Adam gjorde när han skrev om Gamla Uppsala, vilket innebär att även om forskare varit medvetna om vilken kontext och vilket syfte Adam av Bremen hade när han skrev texten, och med tanke på att källan blivit översatt, så kan vissa nyanser av Adam av Bremens kontext ha gått förlorade. Det borde inte påverka denna undersökning då enstaka ord inte är det mest relevanta, utan snarare om det faktiskt har existerat ett tempel i verkligheten överhuvudtaget.

Jag valt att använda mig av en kvalitativ innehållsanalys för att närma mig Adam av Bremens beskrivning av Uppsala samt det arkeologiska materialet från platsen. Jag kommer undersöka Adam av Bremens fjärde bok och kommer även att granska texter som behandlar källmaterialet. Utifrån dessa premisser applicerar jag sedan Adams beskrivning på Gamla Uppsalas landskap utifrån det arkeologiska materialet och redogör för troligheten att Adams tempel befunnit sig på platsen.

Relevant information för mina frågeställningar är alltså de meningsbärande enheterna, som har plockats ut källan. Dessa har sedan placerats i undergrupper, till exempel *Templets utseende*, *tempels omgivning* och utifrån dessa har jag arbetat vidare med själva tolkningen.⁷ Jag har även kartlagt annat relevant material och tidigare forskning för att se vad de säger om

⁶ Rüpke, J. 2011, s. 286-289.

⁷ Nelson, C., Woods Jr, R. H. 2011, s. 112-114.

Adam av Bremens text.

1. 4 Forskningsöversikt och teori

Jag kommer röra mig bland flera hypoteser om Adams beskrivning för att skapa en bred grund och har valt bland ett stort spann av tidigare forskning, både religionshistorisk och arkeologisk, vilken har gjorts om Adam av Bremen samt Gamla Uppsala. Bland denna litteratur är exemplar som just fokuserat på min källa, samt Gamla Uppsala under 1000-talet mest relevant. Jag har i mitt val av litteratur sökt texter främst rörande templet eller forskningen som gjort i Gamla Uppsala.

Undersökningen är relevant i förhållande till den tidigare forskningen eftersom att den problematiserar tidigare slutsatser, tittar på de senaste arkeologiska fynden och tar ett smalt perspektiv där jag uteslutande fokuserar på Adams tempel. Utöver det arkeologiska materialet har jag har främst använt mig av tre verk skrivna av Ann-Sofie Gräslund, Olof Sundqvist och Magnus Alkarp. Den artikel som ligger grund för denna uppsats och väckte intresse för ämnet är Ann-Sofie Gräslunds artikel i boken *Uppsalakulten och Adam av Bremen*. Gräslund är professor em. i arkeologi vid Uppsala Universitet och har främst ägnat sig åt vikingatiden samt runstenar. Det har gått snart 20 år sedan Gräslund skrev sin artikel, men det är fortfarande ett relevant verk i ämnet och det våls att bygga vidare på. Gräslund gör en kronologisk genomgång av föreställningar kring Adam av Bremens tempel samt diskuterar den arkeologiska forskningen i Gamla Uppsala som var aktuell för 20 år sedan. Enligt Gräslund borde alla senare komna rekonstruktioner av templet avfärdas. Istället tycker hon att fokus ska ligga på den stora hallen norr om kyrkan i sökandet efter Adams tempel, daterad till år 700–800 där offermåltider troligtvis har hållits. Möjligtvis har den stora hallen, efter att den brann ned, ersatts av en medeltida hall. Det skulle stödja tanken om kultplatskontinuitet, vilket Gräslund diskuterar som en möjlighet.⁸ Hon skriver också i sin artikel att Adams missionsretorik har haft en avgörande betydelse för hur Uppsala kom att skildras i hans fjärde bok, samt att han kan ha återgett en passerad tid i Uppsala för att det gynnade hans syften mer. Gräslunds runstensteori blir också relevant för denna undersökning. Hennes analys av runstenar i Uppsalaområdet belyser en intressant aspekt – det finns förvånansvärt få kristna runstenar i Gamla Uppsala jämfört med de kringliggande socknarna, vilket blir intressant med tanke på att runstenarna restes i slutet av vikingatiden i samband med kristnandet av Sverige.⁹

⁸ Gräslund, A.S. 1997, s. 106.

⁹ Gräslund, A.S. 1997, s. 108, 114.

Det kan tolkas som att något fördröjde kristnandet av Gamla Uppsala, kanske ett religiöst hednacentrum.

En bok jag haft god användning av är översiktsverket *Gamla Uppsala i Ny belysning* vilken är en samling artiklar där alla berör Gamla Uppsala och Olof Sundqvists artikel är den jag främst haft nytta av. Sundqvist är professor i religionsvetenskap, religionshistoria vid Stockholms Universitet. Han ger i sin artikel *Gamla Uppsala som förkristen kultplats: en översikt och en hypotes* en överblick av Adam av Bremens notiser om Uppsala där han diskuterar rituella element. Likt John Ljungkvist skriver i sin artikel (samma bok) att knappast någon ifrågasätter väl längre Gamla Uppsalas särställning som svearnas centrum.”¹⁰ så anser även Sundqvist att det är aktuellt att föreställa sig att det fanns ett förkristet kultcentrum i Gamla Uppsala under Adam av Bremens tid.¹¹

Sundqvist blir relevant av den orsaken att han gör en genomgång av kritiken mot Adams text trots sitt fokus på diskussionen om rituella element. Han beskriver att texten måste behandlas med försiktighet eftersom Adams missionssyften tydligt framkommer. Sundqvist beskriver hur det finns mer eller mindre extrema tolkningar av kapitlen om Uppsala och hur alla bör granskas med en kritisk blick. Till exempel beskriver Sundqvist hur historikern Henrik Janson, som har skrivit en artikel i *Uppsalakulten och Adam av Bremen*, anser Adams beskrivningar vara fullständigt värdelös som källa rörande den förkristna kulten. Istället lägger Janson fram teorin att Adams bok är en allegorisk satir riktad mot en gregoriansk kyrka som skulle fått sitt fäste i Uppsala under 1000-talets mitt.¹²

Sundqvist gör en analys av Adams informanter och källor och går även in på den isländska litteraturen samt andra latinska samtida källor.¹³

I sin avhandling *Det gamla Uppsala – Berättelser & Metamorfoser* ger Magnus Alkarp en bred förklaring över varför staden ser ut som den gör idag och vilka bilder av staden som förts vidare i tiden från 1600-talet till nutid.¹⁴ Hans text har varit användbar då han visar den historiska synen på templet i Uppsala.¹⁵ Även om det inte varit huvudfokus för uppsatsen har det hjälpt i sökandet efter information och gett kunskap om Gamla Uppsalas utveckling och händelsernas förlopp. Det Alkarp dock bidragit mest till i min uppsats är att ge en större förståelse av de olika historiska kärnpersonerna i frågan om Gamla Uppsala och templet,

¹⁰ Ljungkvist, J. 2013, s. 33.

¹¹ Sundqvist, O. 2013. S. 82.

¹² Sundqvist, O. 2013. S. 72.

¹³ Sundqvist, O. 2013. S 80.

¹⁴ Alkarp, M. 2009, s. 300.

¹⁵ Alkarp, M. 2009, s. 355.

vilket ger en djupare förståelse för ämnet och dess kontroverser. Hans beskrivningar av Sune Lindqvist har varit mig speciellt behjälpliga.¹⁶ Han diskuterar även templet i relation till mytologin, vilket jag återkommer till.

Margaret Clunies Ross *Hedniska ekon* har också blivit ett intressant inslag. Hon föreslår att myter måste ses som en integrerad del i den praktiserande religionen och att de kan hjälpa oss förstå hur religionen såg ut. Precis som Alkarp tänker hon att Adams beskrivning av Uppsala sammanfaller så pass väl med mytologin att ett samband inte bör uteslutas. Clunies Ross bok fördjupar och utvecklar idén om att myter måste förstås utifrån de sociala och kulturella sammanhang som de skapades i. Hon menar att man inte ska se på myter och religion som två helt skilda enheter, utan att mytologin kan hjälpa oss att förstå hur religionen såg ut.¹⁷ Mytologin är, enligt Clunies Ross teori, därför en slags spegling av det samhälle den skapades i, eftersom den bidrar till att rättfärdiga användandet av religionen. Clunies Ross teori är användbar som bakgrund när jag diskuterar templet och mytologin. Även om teorin inte har hjälpt mig till min slutsats har det varit ett relevant ämne att ta vara på då den har väckt intresse genom de uppenbarliga likheterna.

Anders Hultgårds bok *Uppsalakulten och Adam av Bremen* innehåller samlade artiklar om Adam av Bremen och har också, likt Grönlunds artikel, varit till hjälp trots att den gavs ut i slutet på 90-talet. Hultgårds bidrar med en religionshistorisk skildring och tar upp många aspekter av Adam och ger en bred översikt av ämnet. Han talar också om templet och mytologin relaterad till offerritualer, Adams källvärde samt formuleringar i Adams text.

Jag har funnit många verk vilka berör Adam av Bremen. Många nämner honom i förbifarten, andra göra djupgående analyser. Gamla Uppsala är ett omtalat område men trots dess rykte är det relativt få ytor som undersökts och grävts ut. Det arkeologiska material jag använt mig av baserar sig nästan uteslutande på *Gamla Uppsala – framväxten av ett mytiskt centrum* - rapporterna som publicerats i samband med utgrävningarna de senaste åren. Då jag velat undersöka Adam av Bremens relation till det aktuella arkeologiska materialet har dessa naturligt blivit mina främsta källor. Rapporterna går igenom de fynd som har gjorts i och med utgrävningarna för de tågräls som skall dras genom Gamla Uppsala, och är väldigt detaljerade.

¹⁶ Alkarp, M. 2009, s. 367.

¹⁷ Clunies Ross, M. 1998, s. 16.

1.5 Begrepp och avgränsning

Likt flera innan mig finner även jag begreppet tempel problematiskt. Trots jag själv använder begreppet, tåls det att diskuteras. Ordet tempel kommer från latinska *templum* som definieras enligt SAOB som helgedom, invigd plats, boning åt gud(ar), byggnad ägnad åt dyrkan.¹⁸ Forskare väljer ofta att beskriva byggnaden som ett tempel än idag, men diskussion förs nästan alltid om problematiken med begreppet.

På grund av Adam av Bremens bakomliggande motiv med beskrivningen var kraven antagligen inte så höga krav på byggnaden han kallade tempel. Det betyder att mycket kan lämnas öppet i begreppet och det har varit svårt att veta vad Adam menar. Jag väljer att beskriva helgedomen som ett tempel eftersom de flesta forskare har gjort det innan mig.¹⁹

En av avgränsningarna jag gjort är att rikta in mig i Adams beskrivning på ett element för att kunna göra en smalare, mer specifik undersökning. Adams text beskriver templet, lunden, träden och källan i en helhet. Avgränsningarna jag har fått göra i mitt arbete innebär att jag mer eller mindre har utelämnat diskussion om källan och det evigt gröna trädet. Jag har valt att fokusera på de obesvarade frågorna kring templets placering och framförallt, dess existens.

De mest betydande avgränsningarna jag har gjort är valet att inte använda mig av eller beröra den isländska litteraturen av den orsaken att den kulturellt inte går att tolka eller kan erbjuda svar om Gamla Uppsala. Det beror på att den isländska litteraturen kommer från en annan kontext. Jag skulle säkert finna flera intressanta detaljer och bredda den kulturella förståelsen, dock är det inte huvudfokus i min undersökning. Jag har även valt att inte beröra de politiska diskussionerna som förts kring Adam och hans relation med påve Gregorius VII.

¹⁸ <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/show.phtml?filenr=2/46/248.html> (2015-11-30)

¹⁹ Hultgård, A. 1997, s. 18.

2. Undersökning av templet

2.1 Bakgrund och Adams källor

Adam av Bremen hade ett tydligt missionssyfte med sina resor i de nordliga områdena. De böcker han skrev är ett resultat av hans vilja att berätta om sitt stift samt dokumentera dess mission och framgångar. Han ville även lyfta Hamburgstiftet och den tyska kyrkan. Adam var påverkad av sin samtid och Gamla Uppsala var en tröskel i hans mission, ett centrum för kristendomen att ta sig över. Om Adam lyckades omvända dessa hedningar skulle kristendomen segra, själar skulle räddas, hedningarna skulle bli kristna. Och för att lyckas med det behövde han först kartlägga hednakulten som skedde runt det stora templet.

Detta folk har ett berömt tempel som kallas Uppsala, beläget inte långt från samhället Sigtuna. I detta tempel, som är helt och hållet prytt med guld, dyrkar folket bilder av tre gudar. Den mäktigaste av dem, Tor, har sin tron mitt i salen. På var sin sida om honom sitter Oden och Frej. Man säger att de har följande betydelser: Tor, säger man, härskar i luften och råder över åska och blix, vind och regn, solsken och gröda. Oden, det vill säga raseriet, styr krigen och ger människan kraft att bekämpa sina fiender. Den tredje, Frej, skänker de dödliga fred och njutning. De förser också hans bildstod med en väldigt stående manslem. Oden framställer de beväpnad, liksom våra landsmän Mars. Tor däremot med sin spira tycks likna Jupiter. De dyrkar också till gudar upphöjda människor, som de skänker odödlighet till tack för stora bedrifter. I den helige Ansgars levnadsbeskrivning kan man läsa att de gjort så med kung Erik.²⁰

Adams beskrivning av en centraliserad, nästan institutionaliserad, religion i Uppsala får gott om utrymme i hans bok *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Man ser i Adams beskrivning att Uppsala spelade en central roll som kultplats för alla omkringliggande landskap och hur både kungar och folkstammar böjer sig för riterna.

[...] alla sveonernas landskap. Ingen har lov att utebli från denna fest. Kungar och folkstammar, alla och envar sänder sina gåvor till Uppsala, och de som redan antagit kristendomen måste köpa sin fria från deltagande i dessa ceremonier, något som är grymmare än varje annat straff. Offerriten tillgår på följande sätt: av varje levande varelse av manligt kön offras nio stycken, men vilkas blod man brukar blidka gudarna. Kropparna hängs upp i en lund nära templet. Denna lund hålles så helig av hedningarna, att varje träd anses ha en gudomlig kraft som följd av de offrade kropparnas död och förruttnelse. Där hänger också hundar och hästar jämte människor, och en av

²⁰ Adam av Bremen. 1076, s. 224-225.

de kristna har berättat för mig att han har sett sjuttio två kroppar hänga där om varandra. För övrigt sjunger man, som vanligt är vid dylika offerhögtider, mångfaldiga sånger, som är oanständiga och därför bäst bör förtigas.²¹

I en av sina skolier (138 och 139) beskriver Adam området närmare.

Nära detta tempel står ett mäktigt träd, som sträcker ut sina grenar vitt och brett och som alltid är grönt, både vinter och sommar. Ingen vet vilken art det är. Där finns också en källa, vid vilken hedningar brukar offra och i vilken man brukar kasta ned en levande människa. [...] En guldkedja omger templet. Den hänger över husets tak och strålar mot de ankommande på långt håll, därför att själva tempelområdet, beläget på slät mark, har berg placerade omkring sig liksom en teater.²²

Gamla Uppsalas centrala kännetecken är i beskrivningen källan, trädet och templet med berg som en teater runt omkring. Adam beskriver hur kulten riktades mot specifika gudar och en slags hednisk treenighet beskrivs. Den norröna riten var emellertid inte nödvändigtvis riktad mot sina gudar på samma sätt som kristendomen, liksom Adam beskriver det.²³ Riterna kunde enligt Anders Andréén, professor i medeltidsarkeologi vid Lunds universitet, vara koncentrerade både till en byggnad och utövas i det fria, vilket Adam faktiskt beskriver och vilket ökar hans trovärdighet.²⁴ Han skapar skickligt motsatser till kristendomen i sina texter genom att kontrastera dem med specifika drag i sin egen kultur för att kunna utpeka exakt vad den hedniska sjukdomen består av, och hur kristendomen kan bota den.

Även om Adams informanter var tillförlitliga var de precis som Adam kristna och gav antagligen sitt stöd till honom i hans utforskningar och missionstankar. Adalvard den yngre, biskop i Sigtuna under 1060-talet, vet vi försedde Adam med information. Han kan mycket väl vara en av dessa som ligger bakom beteckningen ”en av de kristna” som upplyste Adam om offerkulten.²⁵

Adalvard kom alltså till Sverige glödande av iver att predika evangelium, och på kort tid omvände han alla invånare i Sigtuna och dess omnejd till kristendomen. Han avtalade också med den högvärdige biskop Eginus i Skåne att de gemensamt skulle besöka det bekanta hednatemplet som kallas Uppsala för att pröva om de därmed kunde bringa Kristus någon frukt av sin möda. De var villiga att med glädje utstå all slags pina, om blott det hus nedrevs, som är centrum för den vilda vantron. När detta nedbrutits eller ännu hellre nedbränts, skulle nämligen följden bli att hela

²¹ Adam av Bremen. 1076, s. 224-225.

²² Adam av Bremen. 1076, s. 252.

²³ Andréén, A. 2002, s. 319.

²⁴ Andréén, A. 2002, s. 321.

²⁵ Sundqvist, O. 2013, s. 75.

befolkningen omvände sig. När den fromme kung Stenkil hörde att denna avsikt hos Guds bekännare med ogillande omtalades bland folket, fick han dem med sluga ord att avstå från sin avsikt. Han försäkrade nämligen att de genast skulle bli dömda till döden och han själv avsatt eftersom han släppt in ogärningsmän i landet. Då skulle alla de som nu trodde lätt återfalla i hedendom, såsom man nyligen sett att det skedde i slavernas land.²⁶

Adams uppgifter indikerar även på att det skulle ha existerat ett hedniskt kultcentrum under andra halvan av 1000-talet i Gamla Uppsala.²⁷ Problemet med Adams information är att den sägs bygga på direkta ögonvittnen, vilket har lett till att hela texten tidigare generellt setts som autentisk och det reflekterades inte över att skolierna kan ha varierande värde då vissa antagligen inte är skrivna av Adam själv, även om en del är det.²⁸ Problemet med källsäkerhet är här stort och eftersom *Gesta* är den enda boken som beskriver Uppsala under 1000-talet så det finns inte mycket material att jämföra uppgifterna med.

2.1.1 Arkeologi – då

För att få en förståelse för templets bakgrund och varför det blivit omtalat under så pass långt tid blir en genomgång av dess tidigare troliga placering ett viktigt inslag. År 1926 trodde nämligen Sune Lindqvist att han funnit Adam av Bremens tempel (se bild 4). Under de arkeologiska undersökningarna som företogs under och utanför kyrkan i Gamla Uppsala under en restaurering påträffade Lindqvist dessa bevis för att templet stått där kyrkan idag står.

Kyrkan i Gamla Uppsala är endast hälften så stor som domkyrkan var innan branden på 1200-talet och ärkesätet flyttades efter branden från Gamla Uppsala till Östra Aros. Den del av domkyrkan som överlevde lågorna lämnades kvar och fick agera sockenkyrka.²⁹

Lindqvist träffade på två skilda, kraftiga lerlager som förts på för att jämna ut marken under kyrkan. Den gamla markytan bestod av grus och sand och man fann även där ett lager sot och kol samt några tillhörande stolphål. På denna yta hade man fyllt på med lera och där påträffades en gjutform till en oval spännbuckla, vilken dateras till sent 800-talet eller tidigt 900-tal. Lindqvist fann här ytterligare stolphål. Av de stolphål han hittade rekonstruerade Lindqvist till en stor, kvadratisk byggnad med förhöjt mittparti och trodde sig för en gångs

²⁶ Adam av Bremen. 1076, s. 228.

²⁷ Sundqvist, O. 2013, s. 77.

²⁸ Hultgård, A. 1997, s. 10.

²⁹ Gräslund, A.S. 1997, s. 103-104.

skull ha hittat Gamla Uppsalas mytomspunna tempel utifrån placeringen med kullarna och de stolphål som hittats. Denna idé om att det var templet som funnits blev senare inaktuell när flera stolphål upptäcktes i lagret 1980.³⁰

Ann Catherine Bonnier menar att Lindqvist supplerat vissa stolphål för att få idén att stämma. Bonnier samt Lars Redin fann vid en mindre undersökning år 1990 lämningar av trä under det lägsta lagret. Detta ledde till en mer trolig hypotes, att det stått en tidigare träkyrka på samma ställe. Dessa lämningar daterades till romersk järnålder samt vendeltid- tidig vikingatid för det övre lagret.³¹

1988 tog man upp schakt på södra Kungsgårdsplatån norr om kyrkan, där det påträffades stolphål i de konstgjorda terrasserna och stenkonstruktioner som tillhört ett långhus. Grunden till en 10 m bred och 60 m lång hallbyggnad framträdde. Den daterades till vendeltid och tidig vikingatid och konstaterades ha brunnit ned, eventuellt under rituella omständigheter. Gräslund föreslår att det var här en del av kulthandlingarna som praktiserades i Gamla Uppsala ägt rum, tack vare dess storlek, utsmyckade och formen på hallen.³² Även formen för dess nedbrännande är intressant, tack vare att det lagts ned järnspiraler i stolphålen i samband med att den övergavs eller brändes ned.³³

Gårdarna i Gamla Uppsala började överges runt år 400, och många stod helt öde några hundra år senare. Det byggdes mycket innan dess och ekonomiska skillnader verkar ha uppstått bland de olika gårdarna. ”Byarna” som uppstod förefaller ha samarbetat och husen i dessa byar var byggda ovanligt nära varandra. Under folkvandringstiden övergavs som sagt flera byggnader och forskarna vet inte varför. Övergivandet sammanfaller möjligen med byggandet av Kungsgårdsplatåerna och centralplatsen. Byggnaderna där slog eventuellt ut närliggande hus med sin enorma storlek.³⁴

³⁰ Gräslund, A.S. 1997, s. 104.

³¹ Gräslund, A.S. 1997, s. 104-105.

³² Gräslund, A.S. 1997, s. 106.

³³ <http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/nyheter/2015/Pages/spar-av-forntida-kult.aspx> (2015-11-27)

³⁴ Frölund, P., Göthberg, H. 2013, s. 21.

2.2 Undersökning

Underlagen för de rekonstruktionerna av hednatemplet som gjorts har varit bristfälliga. Det är inte underligt att det blir svårt att göra en rekonstruktion när man inte har så mycket att gå efter, utan forskarna har fått gripa efter strån.³⁵

2.2.1 Templet och kyrkan

Sundqvist menar att Gamla Uppsala kan ha uppfattats som ett temenos, ett heligt invigt område och att den långa raden stenfundament vilka hållit stora träpålar kan agerat som avgränsare för ett kultområde. Inom detta område har det funnits en ceremonibyggnad, samt de tre mäktiga gravmonument som Kungshögarna utgör. Storhögar och kultplatser har en tendens att hänga ihop på ett flertal ställen, vilket går att se både i Sverige och i Norge.³⁶

Sundqvist föreslår att kombinationen av stora gästbudshallar och magnifika Kungshögar pekar på att platsen var ett viktigt förkristet centrum. Det finns ännu inte heller något som utesluter att Uppsala hade den funktionen under Adams tid.³⁷

Gamla Uppsala visar tydliga tecken på en lång kultplatskontinuitet och att Gamla Uppsala fick ett biskopssäte och sedan ärkebiskopssäte där år 1164 markerar att platsen även då innehade en stor betydelse.³⁸ Redan tidigt går det att se hur platsen blir ett storslaget område. På 500-talet fördes de monumentala gravhögarna upp, ett tecken på rikedom, jordegendom och att det fanns höga anspråk. Gravhögarna symboliserade etablerandet av en kungagenealogi, ett fadersarv som lever kvar att beskåda än idag.³⁹

Arkeologen Else Nordahl gjorde en stratigrafisk analys på kyrkan och bedömde att hon fann en vikingatida bebyggelselämning därunder. Flera har velat placera templet under kyrkan utifrån tanken på kultplatskontinuitet. Nordahl anser att kyrkan är byggd på en vikingatida hallbyggnad som kan ha motsvarat Adams tempel, snett över hur kyrkan är placerad.⁴⁰

Det är mer troligt att en kyrka byggdes på en rituellt viktig plats än på en tidigare kultbyggnad då de norröna riterna var mycket mer utspridda i landskapet i sitt praktiserande och platsen där templet stod kanske inte var den viktigaste i rituell praxis, menar Andrén. De

³⁵ Gräslund, A.S. 1997, s. 103.

³⁶ Sundqvist, O. 2013, s. 90.

³⁷ Sundqvist, O. 2013, s. 95.

³⁸ Ibid.

³⁹ Zacharisson, T. 2013, s. 167-168.

⁴⁰ Andrén, A. 2002, s. 326-27.

kristna ritualerna är exkluderade till en specifik plats, medan de förkristna ritualerna kunde röra sig både inom och utanför en byggnad.⁴¹ Det innebär att Adam i sin mission kan ha velat koncentrera alla ritualer till ett specifikt tempel eftersom det blir lättare att dra paralleller till den kyrkliga ritualen. Därför anser Andréén att det är troligare att en kyrka byggs på en rituellt betydelsefull plats och att kyrkan i Gamla Uppsala kan ha ett samband med de närliggande gravfälten, och inte just ett tempel.

Ser man på Gamla Uppsalas landskap är det lätt att upptäcka svårigheten att placera ut ett tempel efter Adams beskrivning. Kullarna ligger på rad vilket inte är i enlighet med beskrivningen, där de ska ligga som en teater. Därför blir det inte rätt om templet skulle ha stått där kyrkan idag står. Det är svårt att placera ut templet endast efter beskrivningen överhuvudtaget.

2.2.2 Runstensteorin och gravar

Sundqvist tar i sitt kapitel upp Gräslunds resultat från hennes runstensstudie. Gräslund beskriver hur runstenarna och gravarna berättar för oss att kristendomen gradvis trätt in i Gamla Uppsala under 1000-talet. Det har till exempel kunnat fastställas att personer i Gamla Uppsala begravdes enligt förkristen sed ända fram till mitten av 1000-talet.⁴²

Gräslund pekar just på att det finns förvånansvärt få runstenar i Gamla Uppsala jämfört med omkringliggande socknar. Eventuellt har runstenarna blivit byggmaterial men det följer i så fall inget logiskt mönster områdesmässigt hur runstenarna har tagits. Vaksala har intressant nog inte drabbats på samma sätt. Stenarna som står i Gamla Uppsala kan ha förts dit senare i samband med den första domkyrkan och man kan inte bevisa att de rests där under 1000-talet.⁴³ Att Gamla Uppsala dröjer så länge med att bli kristet kan vara ett tecken på en djupt rotad kult på platsen. Av de runstenar som finns från första hälften av 1000-talet är förvånansvärt många kristna, och de ger inget skriftligt stöd för Adam av Bremens beskrivning av Uppsala som centrum för den hedniska kulten under 1070-talet. Men genom att kulten verkade dröja kvar där längre än på andra ställen så talar det för tanken att en central kult existerat. Troligt kan vara att Adam fick höra berättelser om Uppsala generationer tidigare, men väntat till ett senare tillfälle med att skriva om det, då det gynnade hans koncepter. Det är emellertid ingen omöjlighet att det stått en speciell byggnad runt 1060. Vid den

⁴¹ Andréén, A. 2002, s. 321.

⁴² Sundqvist, O. 2013, s. 78.

⁴³ Gräslund, A.S. 2013, s. 123.

tidpunkten i sin text berättar Adam att Adalvard den yngre sänds till Sigtuna och templet kommer att omtalas av Adalwards där han ber att det inte ska brännas ned med hänsyn till hedningarna.⁴⁴

Nästan uteslutande av alla runstenarna är kristna och enligt Adam stämmer det bra överens med tanken om ett blandskeende i övergången till kristendom.⁴⁵ Den successiva övergången till kristendom syns även tydligt på gravfältens expansion. Det var inte troligt att bli begravd på 900-talet - endast 27 människor på Bornholm blev begravda, medan 500 blev begravda under 1000-talet. Tidigare var det bruk att bränna liken.⁴⁶

2.2.3 Tolkning av texten - ord och mytologi

I debatten om Adams begrepp har Francois-Xavier Dillman, professor i medeltida skandinavisk historia och filologi vid Sorbonne, fört trovärdiga diskussioner om betydelsefulla begrepp. Adams texter skrevs ursprungligen på latin och därför bör det kort redogöras för problem som uppstått vid översättning av texten. Även en noggrannare tolkning som gjorts bör nämnas. Dillman har uppmärksammat två fel som tidigare har gjorts i översättningen av Adams beskrivning av Gamla Uppsala. *Triclinium*, som brukar översättas med sal eller rum, ska snarare betyda en romersk gästbudshall. Det andra felet är översättningen av termen *libatur* vilken tolkats med ”offer” när det snarare handlar om ett dryckesoffer. Det passar bra överens med tanken om att bloten hölls i en måltidssal.⁴⁷ Det är intressant att Adam använder *templum* när han beskriver templets utsida, men *triclinium* när han beskriver insidan.⁴⁸

Begreppsmässigt kan Adam ha syftat på ett *templum* som en byggnad med flera funktioner, då *triclinium* på klassiskt språk/medeltidslatin betyder måltidssal eller gästbudssal, vilket stödjer hypotesen att templet var just en slags multifunktionell hallbyggnad.⁴⁹

I Adams bruk av latinska termer framgår det att han försöker suddas bort vissa betydelseskilnader mellan ett romerskt tempel och en hednisk kultbyggnad genom att benämna dem på samma sätt. Det syns även på hur Adam omtalar kultledarna som *sacerdotes*

⁴⁴ Gräslund, A.S. 2013, s. 131.

⁴⁵ Gräslund, A.S. 1997, s. 108.

⁴⁶ Gräslund, A.S. 2013, s. 114.

⁴⁷ Gräslund, A.S. 1997. S. 109.

⁴⁸ <http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/historien-om-gamla-uppsala/offer-till-gudarna/Pages/default.aspx> (2015-11-27)

⁴⁹ Gräslund, A.S. 1997. S. 114.

(präster). Att bedriva mission blir lättare om det går att dra paralleller till sin egen kontext, och Adam var en skicklig retoriker. Därför kan begreppet tempel varit behändigt, även om det till viss del är missvisande.⁵⁰

Gamla Uppsala och dess tempel har flera gånger blivit diskuterad i relation till den fornnordiska mytologin. Tanken är att Gamla Uppsala skulle kunna vara en spegling av den centrala kultplatsen som beskrivs i de fornnordiska myterna. Magnus Alkarp är en av dem som studerat mytbildningen kring templet och han presenterar en intressant infallsvinkel – nämligen att det kunde legat Adam nära till hands att inspireras av den fornnordiska mytologin i sin beskrivning av Uppsala. Källan, det guldprydda templet och ett evigt grönt träd kan alla återfinnas i myterna.⁵¹ Att Adams talesman redogjorde för de mytologiska kultplatserna istället för att beskriva svearnas helgedom är något Alkarp håller som sannolikt.⁵²

Hypotesen är intressant men inte särskilt relevant för min undersökning eftersom inga fynd talar för eller emot detta. Utifrån min frågeställning kan teorin inte bidra med några svar, däremot väcker det en hel del tankar om det går att säga något om verkligheten utifrån mytologin. Den fornnordiska mytologin härstammar inte från Uppsala, och därför blir det meningslöst att använda den i min undersökning. Clunies Ross beskriver just så - att myterna måste förstås utifrån sitt egna sociala och kulturella sammanhang.⁵³

2.2.4 Kungsgårdskomplexet

Efter att ha diskuterat varför Adam av Bremens text fortfarande är relevant, beskrivit hur kristendomen dröjde med att rota i Uppsala och efter en genomgång av Adams betydelse för synen på Gamla Uppsala kommer jag nu göra en granskning av relevant arkeologiskt material. Främst kommer materialet från utgrävningar som gjorts i Gamla Uppsala under projektet *Gamla Uppsala – framväxten av ett mytiskt centrum*.

Ljunqvist beskriver i sin rapport de huslämningar som gjorts på norra och södra Kungsgårdsplåtarna. Dessa är naturligt upphöjda partier som sedan byggts upp och skapat fundament för stora hus. Den södra av dessa plåtår har väckt intresse då den är uppbyggd i flera faser och arkeologerna har funnit spår av att en hall som under järnåldern kan ha haft

⁵⁰ Hultgård, A. 1997, s. 18.

⁵¹ Alkarp, M. 1997, s. 158.

⁵² Gräslund, A.S. 1997, s. 102-103.

⁵³ Clunies Ross, M. 1998, s. 16.

vitmålade väggar samt varit dekorerad med järnspiraler.⁵⁴ Hallen skall ha haft flera ingångar samt haft tillhåll för hantverkare precis intill som hanterade både ädelstenar och ädelmetaller.⁵⁵

På den norra platån har de västra och norra delarna varit kraftigt uppbyggda till skillnad från den södra, och den norra tros ha hyst flera generationer av hus då delar av ett äldre och ett yngre hus från vendeltid har upptäckts. Byggnaderna som stått här kan kopplas till hantverk, speciellt norra platån. Hallbyggnaden på den södra platån kan dateras mellan sent 500 och tidigt 700-tal och det verkar som byggnaden kan varit till för ceremonier eller liknande tack vare dess storlek, form och dekorerings, som nämnts tidigare. Den brann ner under en eldsvåda, antagligen i början på vikingatiden och hallen verkar samtida med det som förmodas vara stenlagda vägar som går genom Gamla Uppsala.⁵⁶

Ombyggnationer förefaller ändå ha skett trots att hallen inte användes så länge. År 700 och framåt har arkeologerna sett att det skett restaureringar av den stora hallen (se bild 3), men det verkar som att den övergavs och att ingen ny byggnad följde.⁵⁷ Det gör det mindre sannolikt att detta är hallen Adam syftar på utifrån det faktum den inte verkar haft en eftergångare under Adams tid. Varför hallen på den södra platån inte fick en vikingatida efterföljare är en gåta, men en möjlighet är att den mångfunktionella hallen flyttades. Byggnaden verkar ha brunnit ned runt 800 och sedan har platsen övergetts och inte förrän 1160-talet finns något tecken på att det skulle funnits byggnader efteråt. Detta, samt bristen på andra fynd, gör vikingatiden i Gamla Uppsala till en svårtolkad period.⁵⁸

Flera centrala byggnader övergivits under tidig vikingatid och om dessa har omlokaliserats eller om en central gård uppstått är oklart. Dock finns lämningar vilka indikerar på att Kungsgårdskomplexet använts flitigt under hela vikingatiden och att staden skulle varit på nedgång verkar otroligt med eftersom det främst var Kungsgårdsplatåerna som blev utsatta för tillbakagång. Möjligtvis behövde platsen inte manifesteras på samma sätt längre, kanske var Ubsolas rykte tillräckligt vida känt.⁵⁹

Generellt håller Kungsgårdsområdet en högre standard på sina fynd än övriga områden - högstatusfynd är centrerade endast kring detta område vilket pekar på existensen av en högre elit. Västra delen av Gamla Uppsala kring kyrkan, Kungsgårdsplatåerna, Prästgården och

⁵⁴ Ljungkvist, J. 2013. S. 54

⁵⁵ <http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/historien-om-gamla-uppsala/kungsgardsplataerna/Pages/default.aspx> (2015-11-27)

⁵⁶ Ljungkvist, J. 2013, s. 56-57.

⁵⁷ Ljungkvist, J. 2013, s. 56.

⁵⁸ Ljungkvist, J. 2013, s. 56, 58.

⁵⁹ Ljungkvist, J. 2013, s. 59.

Kungsgården har antagligen också högstatusfynd och Ljungqvist menar att detta område i Gamla Uppsala blivit en slags föregångare till medeltidens borgare/stadsbor.⁶⁰ Ett exceptionellt guldsmycke visar tydligt på områdets rikedom, ett mycket ovanligt fynd som gjorts på området från vendeltiden.⁶¹

De mest centrala byggnaderna i Kungsgårdsområdet som upptäckts är fortfarande husgrundsplåtarna och dessa byggnader berättar att området genomgått ett flertal ombyggnadsfaser, genom sina olika lager och material.⁶² Något mycket intressant som upptäckts är också spåren av pärltillverkning och det finns starka argument för att även smide, bronsgjutning och pärltillverkning bedrivits i anslutning till Kungsgården. Spåren efter aktiviteter från 800-talet och senare i norra Gamla Uppsala har som sagt varit få men däremot har en del fynd från vikingatiden och medeltiden hittats som kompletterar redan gjorda fynd.

Stenlagda gator från vikingatiden har grävts fram, vilket tyder på en planerad struktur i området norr om Kungsgården, vilken verkar ingå i samma struktur som de utgrävda diken. En av gatorna har man kunnat datera till tidigast slutet av 900-talet men hur dessa anknyter till gårdar är inte klart. Gamla Uppsala framstår alltså som ett område med något liknande en tomtreglering.⁶³

Det som har kunnat utrönas gällande bosättningarna kring Kungsgårdsplåtån samt kring kyrkogården är framförallt att dessa bildar ett stort sammanhängande boplatskomplex.⁶⁴

Norr om Disagården/Kungsgården har under utgrävningarna fynd från vikingatid till medeltid gjorts - smyckesfragment, en silverten och nål till ett ringspänne.⁶⁵ Kungsgården och prästgården framstår som stora gårdar under medeltiden och området följer trenden - fynd har gjorts som pekar på att hantverk var karaktäristiskt för detta område och även bly har hittats. Utmärkande för platsen kring Disagården/Kungsgården är alltså andelen ädelmetaller som hittats (silver och guld) samt annat metallavfall samt högkvalitativa smyckesfragment från sen vikingatid.⁶⁶

Undersökningarna på åkrarna i norra delen av Gamla Uppsala, schakt på norra Kungsgårdsplåtån, planen nedanför Kungsgårdsplåtarna samt norra Gärdet gav också nya resultat. Det hittades lämningar från en trolig byggnad vilken är samtida med de äldsta daterade lagren i södra Kungsgårdsplåtån och lämningar under kyrkan, samt i anslutningen till

⁶⁰ Ljungqvist, J., Lindqvist, A. 2009b, s. 28-29.

⁶¹ <http://glaup.blogspot.se/2015/06/the-gold-pendant.html> (2015-11-24).

⁶² Ljungqvist, J., Lindqvist, A. 2009b, s. 30.

⁶³ Ljungqvist, J., Lindqvist, A. 2009b, s. 29, 31-32.

⁶⁴ Frölund, P., Ljungqvist, J., & Göthberg, H. 2010, s. 16.

⁶⁵ Frölund, P., Ljungqvist, J., & Göthberg, H. 2010, s. 17.

⁶⁶ Frölund, P., Ljungqvist, J., & Göthberg, H. 2010, s. 18.

den. Metalldetektorundersökningen från 2009 visade tecken på en silversmidesverkstad från sen vikingatid, samt förstärkte tidigare boplotsindikationer från järnålder-medeltid. De första starka fynden har gjorts som indikerar på att det en existerade en högre elit i Kungsgårdsområdet.⁶⁷

Kungsgårdskomplexet visade spår efter en central gård från yngre järnålder och under tidig medeltid kom Sveriges första ärkebiskopskyrka att placeras på platsen, vilket talar för dess betydelse. Det finns genom Kungshögarna bevis för en högre elit från och med sent 500-tal men under flera hundra år är bilden tyvärr fragmentarisk.⁶⁸

På norra Kungsgårdsplatån har undersökningar ofta varit sparsamma. Borrningar visar på lera varvad med tegel och bränd lera samt djupare ner brända djurben och fynd från sentida hus hittades, likaså stenpackningar samt en trappa ner till en källare av cement, vilket tyder på senmedeltid.⁶⁹ De vikingatida fynden kan endast representera verksamheter på platsen, och en medeltida källare av sten upptäcktes under utgrävningarna.⁷⁰ Starkast framträdande är alla hantverksfynd som gjorts och det verkar vara förankrat i platsens själ med tanke på att en lång kontinuitet går att utträna.⁷¹ Adam av Bremen omtalar inte ett utbrett hantverk, möjligen för att inte framställa hedningarna som kompetenta eller för att han inte kände till det eller inte fann det viktigt för sitt syfte. Utifrån utgrävningarna går det ej att finna resultat som stärker möjligheten att ett specifikt tempel existerat. Ser man till samhället så verkar Kungsgårdsplatåerna med sina högkvalitetsfynd som främst centrerats kring Kungsgårdskomplexet avspeglar ett differentierat, tätt samhälle med centrerad makt och stora tillgångar.

2.2.5 Monumental plats med rituella fynd

Att Gamla Uppsala är en monumental plats är det få som säger emot. Sena 500 och 600-talet och framåt var en tid då platsen börjar inhysa flera högar, minst två stora platåer med en rikt dekorerad byggnad på. Stora hantverksrelaterade byggnader uppfördes runtom, troligtvis en stenlagd väg och minst tre rader av sten/stolprader som är möjliga gränsmarkeringar, relaterade till vägarna som byggdes.⁷² Dessa stolprader går att tolka på olika sätt – faktum är

⁶⁷ Frölund, P., Ljungkvist, J., & Göthberg, H. 2015, s. 7.

⁶⁸ Frölund, P., Ljungkvist, J., & Göthberg, H. 2015, s. 10.

⁶⁹ Frölund, P., Ljungkvist, J., & Göthberg, H. 2015, s. 24.

⁷⁰ Frölund, P., Ljungkvist, J., & Göthberg, H. 2015, s. 31.

⁷¹ Beronius Jörpeland, L., et al. 2011, s. 136.

⁷² Ljungkvist, J. 2013, s. 57.

dock att Adam av Bremen talar om ett tempelområde i en av sina skolier, och möjligtvis kan de vara en avgränsning för detta heliga område.⁷³

Denna intensiva bebyggelse har betytt mycket för Gamla Uppsala som ort under både vikingatiden och medeltiden. Platsen är känd som forntida religiöst säte, central samlingsplats och plats för fornida kungar, samt plats för ett ärkebiskopssäte i början på medeltiden. Trots den omfattande betydelsen så börjar byggnaderna ändå överges. Från 700-talet och framåt verkar dessutom ett slags system för uppdelning av tomt förekommit. Rummen har uppdelats genom parallellt placerade diken/stenlagda gator på ytor nedanför norra platån under vikingatid och dessa rum finns främst där man funnit mycket specialiserat hantverk.

Sune Lindqvist gjorde den första professionella arkeologiska undersökningen av Gamla Uppsalas fornlämningar 1936.⁷⁴ Sedan dess har mycket skett bland de fynd som gjorts i Gamla Uppsala, men platsen är stor och det kan fortfarande finnas många okända lämningar eftersom alla områden ännu inte blivit undersökta. Under projektet *Gamla Uppsala – framväxten av ett mytiskt centrum* har ändock bilden av Gamla Uppsala fått nya inslag. Norr om Disagården påträffades bostadsindikerande fynd under utgrävningarna, vilka daterades till järnålder och kanske medeltid och man fann även metallhantverk på denna yta.⁷⁵

Fynden som gjorts har främst varit hushållsrelaterade i västra delen norr om Disagården, medan det östra området nästan bara bestod av brända ben. Det som har kommit att utmärka Gamla Uppsala som fornplats mer och mer är de stora fynd av slagg och järnslag som gjorts på hela platsen. Det verkar alltså ha bedrivits omfattande, specialiserat hantverk på flera platser.⁷⁶

Gamla Uppsala har haft en stor central gård likt flera andra forntida städer, men till skillnad från liknande forntida platser, till exempel Gudme, är den nära omliggande bebyggelsen till Kungsgården ovanlig, där hantverket spelat en omfattande roll, speciellt under vendel- och vikingatid samt troligtvis delar av medeltiden.⁷⁷

Att namnet Uppsala följde med när ärkebiskopssätet flyttades från Gamla Uppsala till Östra Aros visar att namnet fortfarande hade en viktig association som var värd att behålla efter så lång tid.⁷⁸ Med sina stora gravhögar och placeringen, med närhet till centrala vägar, finns indikationer på att Gamla Uppsala var en central plats som man skulle minnas, eftersom

⁷³ <http://www.arkeologigamlaupsala.se/Sv/nyheter/2015/Pages/spar-av-forntida-kult.aspx> (2015-11-27)

⁷⁴ Ljungkvist, J., Löwenborg, D. u.å., (Ej paginerad, räknar första sidan som s. 1) s. 4.

⁷⁵ Ljungkvist, J., Lindqvist, A. 2009a, s. 8-9.

⁷⁶ Ljungkvist, J., Lindqvist, A. 2009a, s. 13-14.

⁷⁷ Ljungkvist, J., Lindqvist, A. 2009b, s. 32-33.

⁷⁸ Olsson, T. 2011, s. 6.

det verkar ha presenterat sig självt vid första anblicken med väldigt framträdande landskapsdrag.⁷⁹

Dateringarna på de mest kända lämningarna under exempelvis kyrkan, som stolphål och minst en terrasserad byggnad, har tolkats till romersk järnålder fram till vikingatiden och vissa av fynden kan troligtvis dateras till tidig medeltid i och med att det eventuellt har funnits en träkyrka under norra korsarmen. Det är möjligt att det stått en byggnad kring krönet där klockstapeln står, och senmedeltida tegelfynd har gjorts nordväst om klockstapeln.⁸⁰

Innan de senaste utgrävningarna var de medeltida lämningarna, förutom den synliga kyrkan, i stort sett okända. Under 2011 hittades det en halvkällare nedanför södra Kungsgårdsplatån från runt 1500-talet som innehöll hästutrustning och det har troligtvis hittats en stor medeltida gård dold under en husgrund, antagligen från 1300-talet. Ett stort medeltida hus har också funnits med rökugn från 1100-1200-talet mellan södra Kungsgårdsplatån och kyrkans bogårdsmur som en källare kunde knytas till.⁸¹ Inget på platsen stärker existensen av en rituell byggnad på samma sätt som hallen på den södra platån.

Norra Gamla Uppsala, dess åkermark, samt norra och östra Gärdet som brukades av de omkringliggande gårdarna har också väckt intresse hos forskarna (se bild 1).⁸² Även här är metallhantverket är iögonfallande, för det verkar ha bedrivits på ett stort antal olika gårdar i området och möjligheter till specialisering inom olika områden ter sig troligt.

Förekomsten av grophus där hantverk eventuellt bedrevs och indikationer på organisatoriska och sociala förändringar i centrala Kungsgårdsområdet har emellertid framträtt. Planen nedanför Kungsgårdsplatåerna, norr om kyrkogårdsmuren visar en lång kronologi med tyngdpunkt på åren 400-1200. Efter detta har ytan utsatts för odling och spår av matlagning, hantverk och bebyggelse har framkommit.⁸³

Ett av de mer intressanta fynd som har gjorts är ett hus vilket kallas skrytbygge och som härstammar från vikingatid – tidig medeltid som ännu inte tolkats. Den har haft någon form av ovanlig överbyggnad, och tros sett väldigt mäktigt ut om man kan farandes från söder, med sina 25x7 meter. Huset ska ha stått på platsen minst 100 år, och minst fram till 1100-talet. Denna byggnad kan vara relevant att undersöka vidare. Kanske såg Adams informanter denna byggnad från håll och uppfattade den större än den var. Arkeologerna anser hur som helst att det är lite hallkänsla över byggnaden och att det är ett ovanligt bygge mot vad som hittats i

⁷⁹ Olsson, T. 2011, s. 16.

⁸⁰ Frölund, P., Ljungkvist, J., & Göthberg, H. 2010, s. 9.

⁸¹ http://www.arkeologi.uu.se/Forskning/Projekt/Gamla_Uppsala/ (2015-12-22)

⁸² Ljungkvist, J., Lindqvist, A. 2009b, s. 2.

⁸³ Frölund, P., Ljungkvist, J., & Göthberg, H. 2015, s. 23.

Gamla Uppsala hittills.⁸⁴ Ytterligare ett intressant hus har upptäckts men detta i form av ett plåtåhus beläget bakom Odinsborg. Det visade sig att detta hus varit beläget högre upp än den södra Kungsgårdsplåtån och det återstår att se vilken betydelse det haft.⁸⁵

De kultfynd som gjorts under utgrävningsprojektet har gett en annorlunda syn på det religiösa livet i Gamla Uppsala, menar arkeologerna. Ca 40 järnamulettringar har hittats på gravfältet samt invid bebyggelse och det fanns flera med hängen på ringarna. Troligtvis hör de samman med en rituell plats, vilket är intressant utifrån Andréns tankar om kultplatskontinuitet och det visar hur betydelsefulla gravfälten kan ha varit. Av de nya fynd som gjorts kan det främst konstateras att många är av rituell karaktär och Sundqvist har till åsikt att härskaren troligtvis har en central roll vilket Adams text skulle tala för, samt en religiös härskarideologi.⁸⁶

De rituella fynd är som tidigare nämnt av annorlunda karaktär än vad man kan tänka sig vara kopplade till ett stort, mäktigt tempel. De fynd som gjorts är främst husoffer, djurdelar som grävts ned i grunder eller under pelare med eventuell rituell karaktär samt det stora fyndet järnringar på spridda ställen. Ringar som dessa är vanliga att hitta, däremot inte i den här utsträckningen, (ca 80 stycken totalt i Gamla Uppsala).⁸⁷ Torshammare har även hittats och de rituella föremål pekar på att kulten inte var lika storslagen som i Adam av Bremens beskrivningar, utan visar en mer folknära, utspridd praxis kopplad till betydelsefulla platser eller händelser, till exempel övergivandet av en byggnad.⁸⁸

Människorna i Gamla Uppsala verkar ha haft möjlighet att vara specialiserade på ett område, om man ser till de brett varierande hantverksmaterialen och de många hantverksmiljöerna. Hantverken bedrevs främst i grophus och 37 stycken har hittats från vendeltid och vikingatid.⁸⁹ De gudabilder som Adam talar om i sin *Gesta* har det inte setts något spår efter under utgrävningarna. En liten gudabild vilken hittats i en av gravarna vid de senaste utgrävningarna är det närmaste vi kommer, men har ännu inte blivit tolkad.⁹⁰

⁸⁴ <http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/nyheter/2012/Pages/skrytbygge.aspx> (2015-11-27).

⁸⁵ <http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/nyheter/2013/Pages/husplata-och-offerlund.aspx> (2015-11-14).

⁸⁶ <http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/nyheter/2015/Pages/spar-av-forntida-kult.aspx> (2015-11-27).

⁸⁷ <http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/nyheter/2012/Pages/ny-bild-av-gamla-uppsala.aspx> (2015-12-04)

⁸⁸ <http://www.arkeologigamlauppsala.se/arkeologigamlauppsala/Sv/nyheter/2013/Pages/torvige!.aspx?keyword=torshammare> (2015-12-04)

⁸⁹ <http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/nyheter/2012/Pages/ny-bild-av-gamla-uppsala.aspx> (2015-12-04)

⁹⁰ <http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/nyheter/2015/Pages/spar-av-forntida-kult.aspx> (2015-12-04)

3. Slutsatser

Vad kan vi veta om och vad talar för existensen av ett tempel i Gamla Uppsala under Adam av Bremens tid?

Jag har i denna uppsats undersökt Adam av Bremens fjärde bok i relation till det senaste arkeologiska materialet från utgrävningarna i Gamla Uppsala. Innan undersökningen har jag redogjort för synen på templet under 1900-talet samt haft utgångspunkt i forskning som har gjorts. Viktiga aspekter i forskningen som är intressanta för templet har lyfts, till exempel dess ofrånkomliga koppling till den fornnordiska mytologin, för att se vad det säger om existensen av ett tempel så som Adam beskriver det. Adam är, som jag skrivit i inledningen, den viktigaste källan för vår förståelse av Sverige under tidig medeltid och en källkritisk diskussion om Adams syfte med *Gesta* har lyfts, för att peka på textens vinkling. Sedan har det arkeologiska materialet undersökts och kopplats till de undersökningar som gjorts av Adams beskrivning av Gamla Uppsala, samt de tidigare tolkningar som gjorts om templet.

Många intressanta fynd har gjorts som visar den religiösa sfären i Gamla Uppsala. Gräslund avhandlar runstenarna och gravfälten i Gamla Uppsala och hur dessa visar att en kvardröjande kult är trolig, tack vare det förvånansvärt få antal runstenar jämfört med omkringliggande socknar, samt hur förkristna begravningsritualer levde kvar relativt länge. Runstenarna och begravningssätten ökar troligheten att Adams beskrivningar av den hedniska kulten stämmer.

Föreställningen om kultplatskontinuitet har tidigare lett till att fokus ofta legat på kyrkan vid undersökandet av templets placering. Att kullarna ligger så pass nära gör att området blir lämpligt utifrån Adams beskrivning, även om de inte bildar en teater.

Andréns hypotes rörande kultplatskontinuitet framhåller att det inte behöver byggas en kyrka på ett forntida tempel, utifrån argumentet att den förkristna religionen ofta befann sig på rituella platser i naturen och var inte exkluderad till en byggnad, liksom kristendomen. Det blir betydelsefullt i lokaliseringen av templet då det innebär att flera platser i Gamla Uppsala blir möjliga placeringar med tanke på att förkristen praxis praktiserade ritualer på olika ställen i naturen.

Att placera templet efter Adams beskrivning med de stora kullarna har varit problematisk, och jag väljer liksom de flesta att inte tolka beskrivningen allt för bokstavligt utan fokuserar på de övergripande dragen.

Fynd gjorda kring Kungsgårdsplatåerna har visat på en högre elit och att denna eventuellt är kopplad till kulturen. Jag har tittat på hallen på södra platån, som många redan undersökt och bedömt som en möjlig ceremonihall, för att tydliggöra hur det blir ett problem att många byggnader överges under vikingatiden eftersom det innebär att den inte är samtida med Adams beskrivning. Det finns dessutom inga tecken på att det ska ha stått en eftergångare på dessa betydelsefulla platåer under Adams tid. Det gör att frågan förflyttas till hur tillförlitliga Adams beskrivningar är. Som i inledningen till denna uppsats framhåller jag igen, likt tidigare forskare, att överdrivna element i *Gesta* inte behöver göra texten värdelös, bara mer svårhanterlig.

Utgrävningarna under projektet *Gamla Uppsala – framväxten av ett mytiskt centrum* betonar Gamla Uppsala som en specialiserad hantverksby. Att Adam av Bremen inte nämner det utbredda hantverket beror kanhända på en ovilja att framställa hedningarna som kompetenta, för det skulle knappast gynna hans mission.

De rituella fynd som gjorts har som nämnt varit bundna till en mer vardaglig miljö, eller kopplad till vardagliga betydelsefulla platser likt de amulettringar som hittats nära gravfält eller vid vissa hus, troligtvis efter en övergivningsrit.

Det finns många tecken på att en central kult har existerat i Gamla Uppsala runt 1000-talet och stor aktivitet går hela tiden att se på platsen, även om fynd av bostadshus är varierande. Kungsgårdskomplexet har använts flitigt och fynden från en högre elit samt dess höga placering på platsen gör platsen eventuellt till ett lämpligt ställe att placera ett tempel på. Det har funnits en dragning att placera templet vid kyrkan, eller runt omkring i någon av de stora hallarna och utifrån Dillmans översättning av Adams text skulle en gästbudshall kunna vara Adams tempel. Det ter sig troligt att templet är kopplat till de högkvalitativa fynd som gjorts, vilket gör den södra Kungsgårdsplatån med dess hall läglig, med närheten till hantverket med ädelsten. Faktum är att än har inget tempel hittats och gästbudssalarna ligger närmast att tolka som ett tempel än idag, med tanke på att Adams inte helt klara definition av ett tempel. Det ska bli intressant att se vidare tolkningar av materialet från de arkeologiska undersökningarna.

4. Litteraturförteckning

Källor

Adam av Bremen (1076). *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. 1984. Översatt av Samfundet Pro Fide et Christianismo samt Proprius förlag. Stockholm: Proprius.

Litteratur

Alkarp, M. 2009. *Det gamla Uppsala – Berättelser & Metamorfoser*. Diss., Uppsala Universitet. Institutionen för arkeologi och antik historia.

Alkarp, Magnus. 1997. Källan, lunden och templet – Adam av Bremens Uppsalaskildring i ny belysning, *Fornvännen* 92.

Andrén, A. 2002. Platsernas betydelse – Norrön ritual och kultplatskontinuitet. I Jennbert, K, Andrén, A. & Raudvere, C. (red.). *Plats och Praxis – studier av nordisk förkristen ritual*. Lund: Nordic Academic Press. S. 299-342.

Beronius Jörpeland, L., et al. 2011. Återigen i Gamla Uppsala. Rapport för arkeologiska förundersökningar. Uppsala: UV, SAU och Upplandsmuseet.

Bratt, P. 2008. *Makt uttryckt i jord och sten – Stora högar och maktstrukturer i Mälardalen under järnåldern*. Stockholm: Stockholm Studies in Archaeology 46.

Clunies Ross, M. 1998. *Hedniska ekon. Myt och samhälle i fornnordisk litteratur*. Gråbo: Anthropos.

Dillman, F.X. 1997. Kring de rituella gästabuden i fornskandinavisk religion. I Hultgård, Anders. (red.). *Uppsalakulten och Adam av Bremen*. Lund: Nya Doxa, s. 51-73.

Drobin, U. (red.). 1999. *Religion och samhälle i det förkristna Norden – ett symposium*. Odense: Odense universitetsforlag.

Frölund, P., Göthberg, H. 2013. Gamla Uppsala före formationen – ett bidrag till centralplatsens genes. I Sundqvist, O., Vikstrand, P. (red.). *Gamla Uppsala i ny belysning*. Uppsala: Swedish Science Press, s. 9-32.

Frölund, P., Ljungkvist, J., & Göthberg, H. 2010. Kungsgården. Ett terrasshus från folkvandringstid och metalldetektorkartering. Rapport 3 från projektet Gamla Uppsala – framväxten av ett mytiskt centrum. Uppsala: Upplandsmuseet.

Frölund, P., Ljungkvist, J., & Göthberg, H. 2015. Kungsgården 2010: Grophus från folkvandringstid och hus från vendel- och vikingatid på Norra Kungsgårdsplatån. Rapport 4 från projektet Gamla uppsala – framväxten av ett mytiskt centrum. Uppsala: Upplandsmuseet.

Gräslund, A.S. 1997. Adams Uppsala – och arkeologins. I Hultgård, Anders. (red.). *Uppsalakulten och Adam av Bremen*. Lund: Nya Doxa, s. 101-115.

Gräslund, A.S. 2013. Kristna inslag i Gamla Uppsala och dess närområde. I Sundqvist, O., Vikstrand, P. (red.). *Gamla Uppsala i ny belysning*. Uppsala: Swedish Science Press, s. 113-134.

Hultgård, A. 1997. Från ögonvittnesskildring till retorik. Adam av Bremens notiser om Uppsalakulten i religionshistorisk belysning. I Hultgård, Anders. (red.). *Uppsalakulten och Adam av Bremen*. Lund: Nya Doxa, s. 9-50

Hultgård, A. (red.). 1997. *Uppsalakulten och Adam av Bremen*. Lund: Nya Doxa.

Ljungkvist, J. 2013. Monumentaliseringen av Gamla Uppsala. I Sundqvist, O., Vikstrand, P. (red.). *Gamla Uppsala i ny belysning*. Uppsala: Swedish Science Press, s. 33-67

Ljungkvist, J., Lindqvist, A. 2009a. Ytkartering av fynd i Gamla Uppsalas åkermark. Rapport och metodutvärdering. Rapport 1 från projektet Gamla Uppsala – framväxten av ett mytiskt centrum. Uppsala: Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala Universitet.

Ljungkvist, J., Lindqvist, A. 2009b. Kartering med metalldetektor och bebyggelsestudie i norra Gamla Uppsala. Rapport 2 i projektet Gamla Uppsala – framväxten av ett mytiskt centrum. Uppsala: Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala Universitet.

Ljungkvist, J., Löwenborg, D. Slutrapport av FoU-projekt. Gamla Uppsala – framväxten av ett mytiskt centrum – publik del. Uppsala: Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala Universitet samt Gamla Uppsala museum/RaÄ och Upplandsmuseet.

Nelson, C., Woods Jr, R. H. 2011. Content analysis. I *The routledge handbook of research methods in the study of religion*. Stausberg, M., Engler, S. (red.). New York: Routledge

Nordahl, E. 1996. ... *Templum quos Ubsola dicitur... i arkeologisk belysning*. Uppsala: Departement of Archaeology.

Nordgren, I. (red.). 2007. *Kult, Guld och Makt – Ett tvärvetenskapligt symposium i Götene*. Skara: Historieforum Västra Götaland.

Näsström, B. 2001-2002. *Fornskandinavisk religion – en grundbok*. Lund: Studentlitteratur.

Olsson, T. 2011. *Den medeltida bebyggelsen i Kungsgårdsområdet i Gamla Uppsala*. C-uppsats, Uppsala universitet.

Rüpke, J. 2011. History. I *The routledge handbook of research methods in the study of religion*. Stausberg, M., Engler, S. (red.). New York: Routledge

Sundqvist, O. 2013. Gamla Uppsala som förkristen kultplats: en översikt och en hypotes. I Sundqvist, O., Vikstrand, P. (red.). *Gamla Uppsala i ny belysning*. Uppsala: Swedish Science Press, s. 69-111.

Sundqvist, O. 2007. *Kultledare i fornskandinavisk religion*. Gävle: Departement of Religious Study, University of Gävle.

Vikstrand, P. Namnet Uppsala. I Sundqvist, O., Vikstrand, P. (red.). *Gamla Uppsala i ny belysning*. Uppsala: Swedish Science Press, s. 135-160.

Zacharisson, T. 2013. Gamla Uppsala – på nytt. I Sundqvist, O., Vikstrand, P. (red.). *Gamla Uppsala i ny belysning*. Uppsala: Swedish Science Press, s. 161 – 204.

Elektroniska källor

<http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/historien-om-gamla-uppsala/kungsgardsplataerna/Pages/default.aspx> (2015-11-27)

<http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/nyheter/2015/Pages/spar-av-forntida-kult.aspx> (2015-11-27)

<http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/nyheter/2012/Pages/ny-bild-av-gamla-uppsala.aspx> (2015-11-27)

<http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/nyheter/2012/Pages/skrytbygge.aspx> (2015-11-27)

<http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/nyheter/2013/Pages/husplata-och-offerlund.aspx>

<http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/nyheter/2012/Pages/ny-bild-av-gamla-uppsala.aspx> (2015-12-04)

<http://www.arkeologigamlauppsala.se/arkeologigamlauppsala/Sv/nyheter/2013/Pages/torvige!.aspx?keyword=torshammare> (2015-11-27)

<http://glaup.blogspot.se/2015/06/the-gold-pendant.html> (2015-12-17)

<http://www.arkeologigamlauppsala.se/Sv/historien-om-gamla-uppsala/kungsgardsplataerna/Pages/default.aspx> (2015-11-27)

<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/show.phtml?filenr=2/46/248.html> (2015-11-30)

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2011_215 (2015-11-15)

5. Bilagor

Bild 1⁹¹

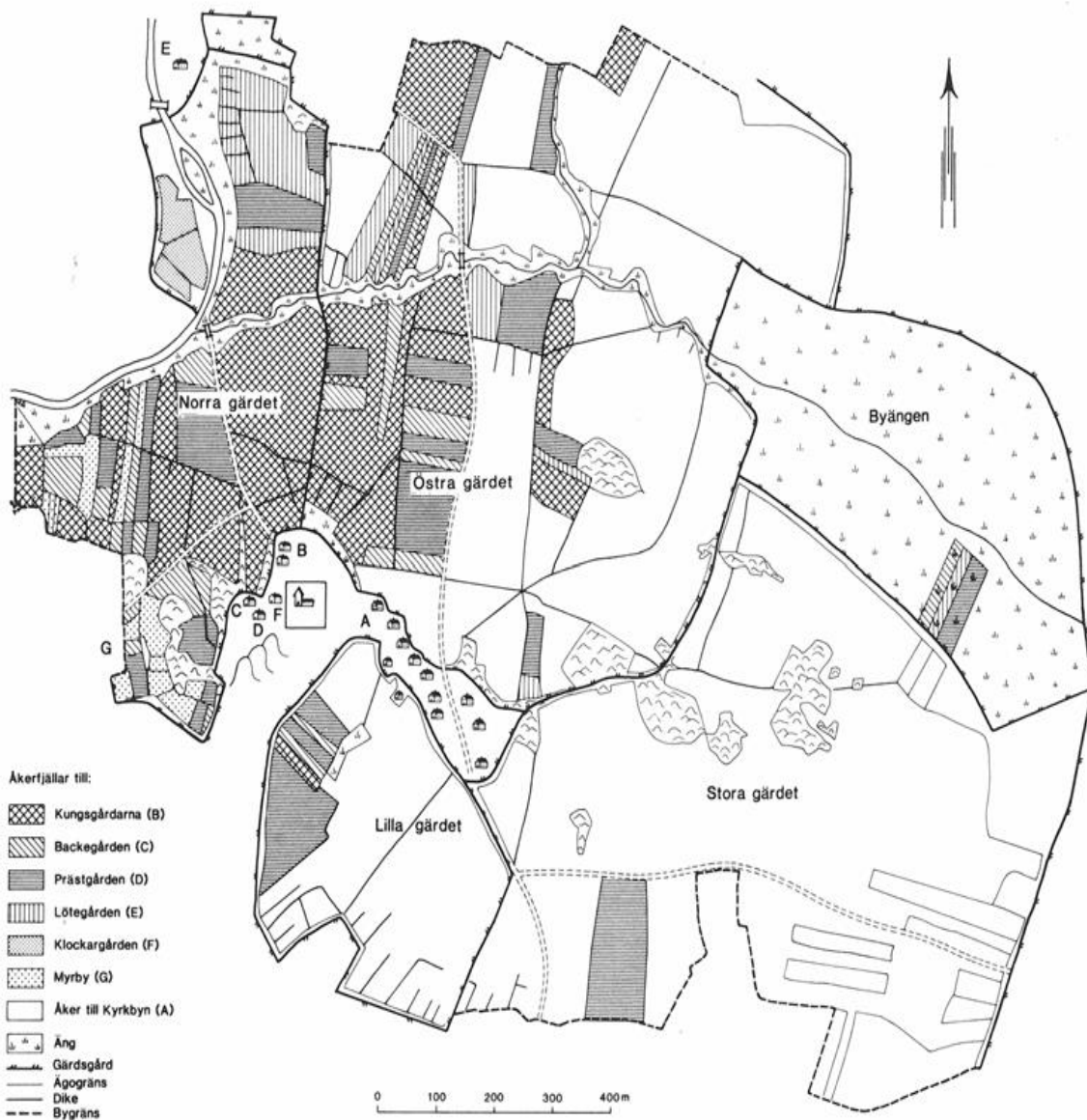
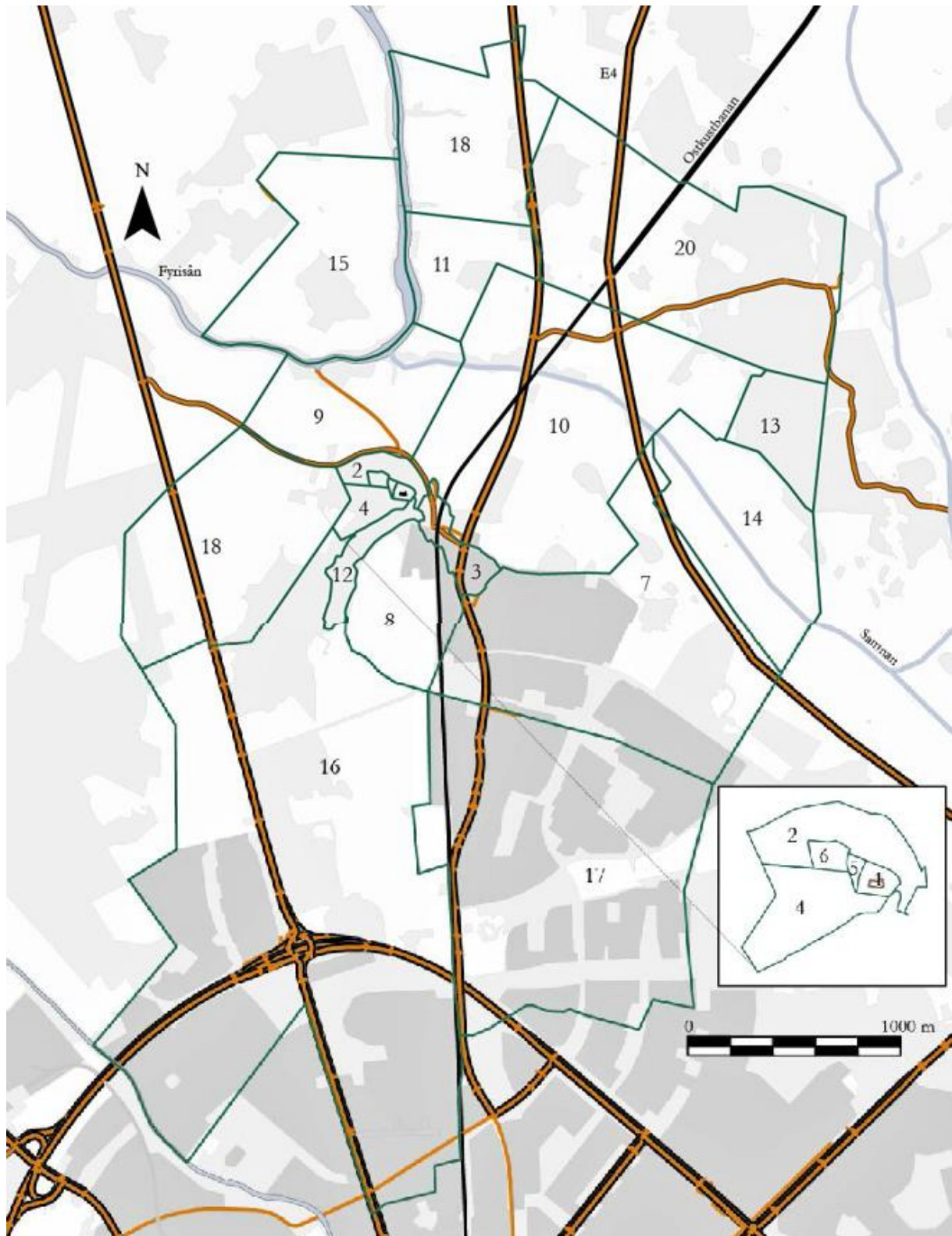

Bild 2⁹²
Områdeskarta

⁹¹ Ljungkvist, J., Lindqvist, A. 2009b, s. 4.

⁹² Frölund, P., Ljungkvist, J., & Göthberg, H. 2015, s. 8.

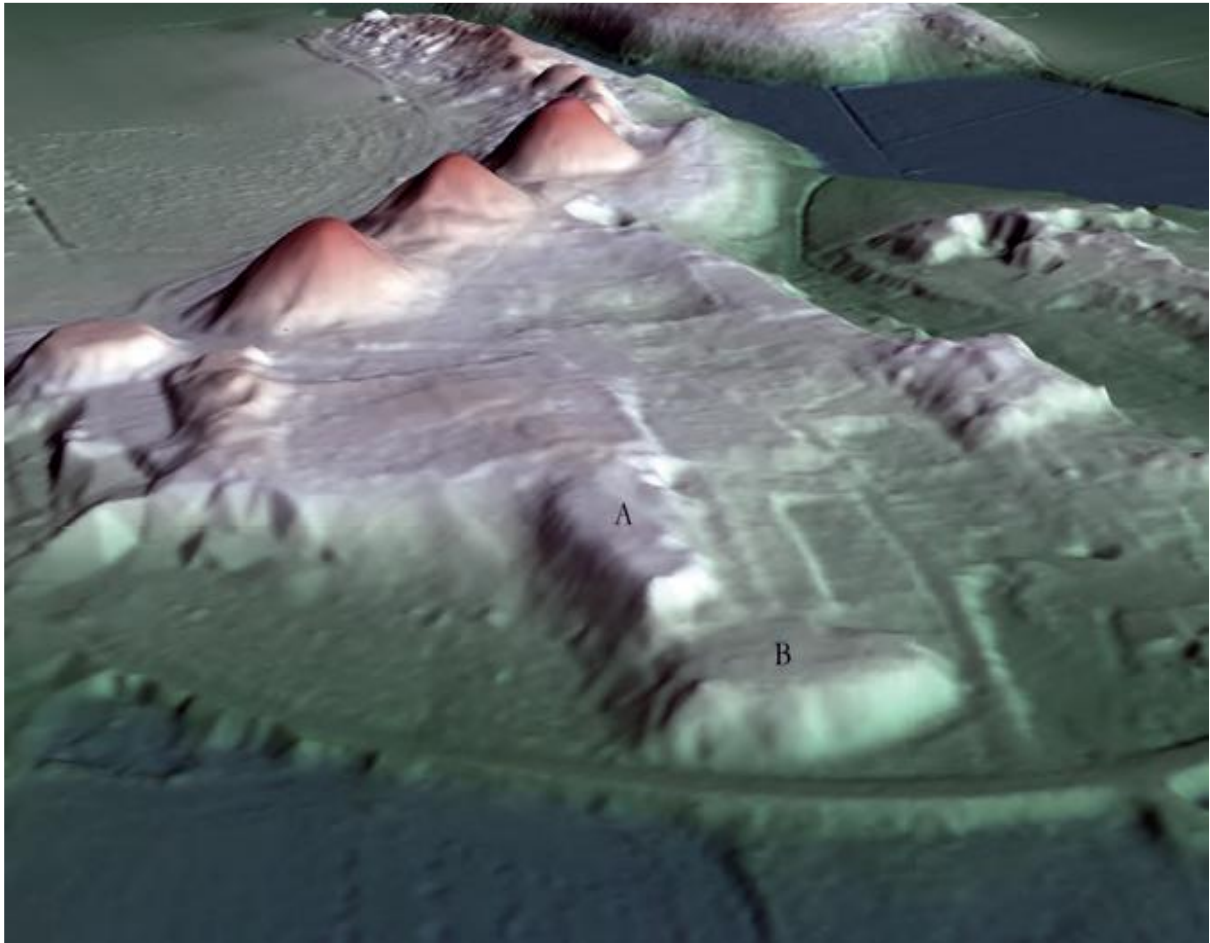
1. Kyrkogården Prästgården Bogårdsområde från 1300-tal
2. Kungsgården Kungsgården Bebyggelse A3, B, C, D
3. Kyrkbyn Kyrkbyn Bebyggelse

4. Prästgården Prästgården Bebyggelse
5. Klockaregården Prästgården Bebyggelse
6. Backegården Prästgården Bebyggelse
7. Stora Gärdet Kyrkbyn Åker
8. Lilla Gärdet Kyrkbyn Åker E
9. Norra Gärdet Kungsgården Åker A1-A2
10. Östra Gärdet Kungsgården Åker A2
11. Lötgården Prästgården Bebyggelse och odlingsmark
12. Högåsen Kungsgården Fornlämning
13. Kronopark Gemensamt Skog
14. Byängen Gemensamt Äng
15. Faxan Kungsgården Äng och åker
16. Löten Gemensamt Betesmark
17. Nyby Avgärda Bebyggelse och odlingsmark
18. Myrby Avgärda Bebyggelse och odlingsmark
19. Husby Sekundär Bebyggelse och odlingsmark
20. Bredåker Sekundär Bebyggelse och odlingsmark

Bild 3⁹³

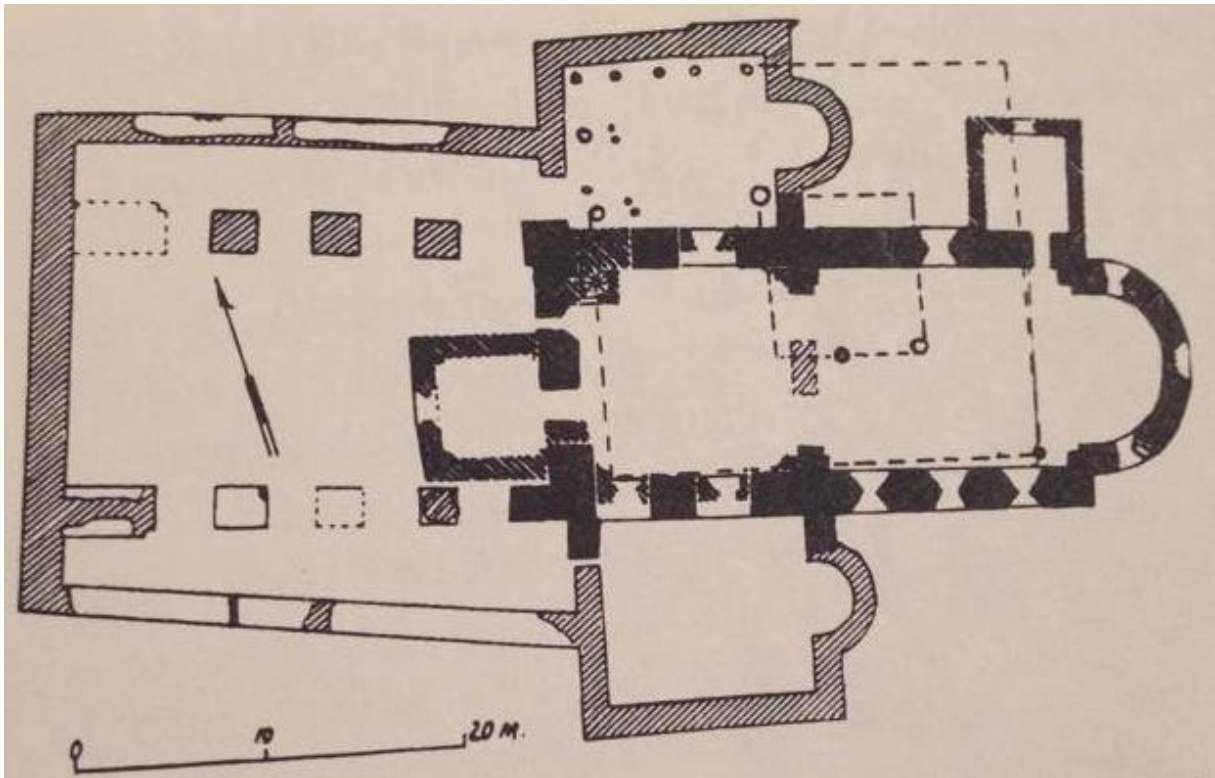
A Södra kungsgårdsplatån

B Norra kungsgårdsplatån

⁹³ Ljungkvist, J. 2013, s. 55.

Bild 4⁹⁴

⁹⁴ Gräslund, A.S. 1997, s. 103.